

1. melléklet a 114/2013. (IV. 16.) Korm. rendelethez

Javaslat a SZENT MÓRIC ÉS VÉRTANÚ TÁRSAI PLÉBÁNIATEMPLOM települési értéktárba történő felvételéhez

Készítette:

Vásárhelyi Anzelm)

..... (aláírás)

Bakonybél 2024. 02.10..

(P. H.)

BAKONYBÉLI TELEPÜLÉSI
ÉRTÉKTÁR BIZOTTSÁG
8427 Bakonybél, Pápai utca 7.

I.

A JAVASLATTEVŐ ADATAI

1. A javaslatot benyújtó (személy/intézmény/szervezet/vállalkozás) neve:

2. A javaslatot benyújtó személy vagy a kapcsolattartó személy adatai:

Név: Vásárhelyi Anzelm

Levelezési cím: 8427 Bakonybél, Szent Gellért tér 1.

Telefonszám: + 36304704484

E-mail cím: vasarhelyi.anzelm@gmail.com

II.

A NEMZETI ÉRTÉK ADATAI

1. A nemzeti érték megnevezése

Szent Móric és vértanú társai Plébániatemplom

2. A nemzeti érték szakterületenkénti kategóriák szerinti besorolása

☐ agrár- és élelmiszergazdaság	☐ egészség és életmód	☒ épített környezet
☐ ipari és műszaki megoldások	☐ kulturális örökség	☐ sport
☐ természeti környezet	☐ turizmus	

2.

3. A nemzeti érték fellelhetőségének helye:

Bakonybél, Szent Gellért tér 1.

4. Értéktár megnevezése, amelybe a nemzeti érték felvételét kezdeményezik

☐ települési	☐ tájegységi	☐ megyei	☐ külhoni magyarság

5. A nemzeti érték rövid, szöveges bemutatása, egyedi jellemzőinek és történetének leírása

Monostor és egyházközség

Szent Maurícius Monostor és Bakonybél község temploma a barokk korban kapta meg végleges formáját, amit - lényeges vonásait tekintve - máig megőrzött. Az 1754. július 31-én felszentelt templom kezdettől fogva napjainkig a szerzetesközösség temploma s egyben plébániatemplom is. Ennek a kettősségnek egyik markáns építészeti jele, hogy a 18. században jó félszázadig a karzatra (kórus) csak a monostor első emeletéről lehetett bejutni, mivel az a szent zsolozsma végzésének helye volt, s egyben klauzúra, zárt tér. A helyzet csak az 1800-as évek első évtizedében változott meg. Ekkor átvésték a karzat padozatát, és fából csigalépcsőt építettek, hogy a templom előteréből a karzatra lehessen menni. A templom előteréből induló falépcső kiképzése és az áttört boltozat jellege az utólagos kiképzésre utalnak, továbbá az a tény is, hogy a templom régi sekrestyéjét és az emeletet összekötő csigalépcső viszont nem fából, hanem kőből épített mívés csigalépcső.

A templom mint szakrális központ

A templom a település szakrális központja, ahol az ott lakók és az odaérkezők egyenként és egybe gyülekezve Isten színe elé állhatnak, ahol könyörgésük és hálaadásuk meghallgatásra talál. A barokk templom építőmestere szakrális teret alkotott, azaz olyan teret, melyben a tájékozódó ember kapcsolatot találhat a nem látható, nem hallható, mégis létező háromszemélyű egy Istennel. Az építőmester, akinek nevét nem ismerjük, mint iniciátor (*vezető*) szavak nélkül — az építészeti és festészeti program segítségével — fokozatosan vezet Isten házába. A jelek a Szentek Szentjébe, Isten országába mutatnak. Az a nemzedék, amely templomot épít, és az a nemzedék, amely tisztelettel tekint a templomra, az életének elrendeződését nem önmagától, hanem Isten Szentlelkétől reméli. A templom ilyen értelemben a remény jele, a remény szimbóluma. A keresztény templomok tornya az égbe mutat, ahol a szimbolikus gondolkodás szerint a Teremtő lakik.

A középkori templom tájolása

A fölkelő Nap az ókeresztény kortól a feltámadt Krisztus szimbóluma. Emiatt az ókori és a középkori keresztény templomokat keletelték, azaz a templom kelet-nyugati tengelyét a felkelő Nap irányába tájolták. A szentély kelet felé való tájolása tehát szimbolikus tett, és így lehetséges, hogy a templom zárt terében tájékozódó ember a felkelő Nap sugarait látva irányt talált, életét Krisztus halálának és föltámadásának misztériumában szemlélhette.

A Nap azonban tavasszal és télen, különféle évszakokban a horizont más-más pontján bukkan fel. A béli középkori templom kelet-nyugati tengelyének, s azon belül a templom szentélyének a kijelölése nagy valószínűséggel — más templomokhoz hasonlóan — a templom védőszentje, Szent Mauríciusz vértanú ünnepén, szeptember 22-én történt. Ahol az építendő templom patrónusának ünnepnapján (búcsú) felkelt a Nap, abba az irányba tájolták a templom szentélyét.

A barokk templom tájolása

A reneszánsz kor óta a nyugati keresztény egyházban a templomok tájolását szabályozó ősi kánon már többé nem volt mértékadó. A bakonybéli apátsági templomot tervező — és építő — ismeretlen barokk mester szakít az ősi kánonnal, mely a templom irányulását a kozmosz egészében határozta meg, ill. értelmezte. Ebben az ősi kánonban mint láttuk kozmikus, szimbolikus szemlélet tükröződik.

A barokk építőmester is, igaz más eszközökkel — a templom architektúrája és ikonográfiai programja révén — , mint a középkori elődök, bevezet a Szentek Szentjébe, Isten Országába. Hogy pontosan mit jelent a barokk szakrális terek architektúrája és ikonográfiai programja, ezt az alábbiakban még részletezem.

Göncz Celesztin béli szerzetes 1690-es években keletkezett feljegyzései alapján feltételezhetjük, hogy a béli középkori templom helyén vagy közvetlen közelében épült fel a 18. század elején az első ideiglenes szentély, s annak helyén 250 éve a barokk templom, melynek szentélye — feltehetően praktikus okok miatt — nyugatra néz. *(Ezt a teóriát régészeti kutatások egyelőre nem erősítik meg. Az egyetlen régészeti adatot 1902-ben csatornázás közben a monostor déli és nyugati szárnyához közel 2-2,5 m mélységben találtak: 12. századi padlótöredékekre bukkantak, ami a középkori járósíntet és a középkori monostor helyét is behatárolhatóvá teszi. A monostor területén 2011-ben végezte leletmentő régészeti feltárást, amikor a monostor és a középkori falu temetőjére bukkantak. A Szent István által alapított, ill. adományaival megerősített 5 bencés monostor közül négyet már évtizedek óta megástak, a béli monostor középkori maradványait mindezideig az ismeretlenség és a föld fedi.)*

Mi lehetett ez a praktikus szempont? Röviden: a templom és a település térbeli viszonya. A 18. században a monostor apátjainak kezdeményezésére számos telepes család érkezett Felvidékről és Németországból. Ezen családoknak a Borostyán-kút felé vezető út mentén adtak telkeket, továbbá a hegyoldalban: a mai Fő utcán és a Kossuth utca mentén. *(A Pápai út mentén, a Fürdő utcában csak a 20. században építettek házakat, ahogy erről a 20. század eleji fotók is tanúskodnak.)* Így érthető, hogy a templomot a település lakói a legegyszerűbben keletről tudták megközelíteni, ezért a templom egyetlen kapuját a keleti falon képezték ki. — A templom kelet-nyugati tengelyének 180 fokos elmozdítására ez némi magyarázatot ad.

A templom alapköve és az oltárkő

Részlet Pirnecker Emilián, bakonybéli kormányzó perjel naplójából:

1750. április 29. — Reggel 8 óra után a jelenlévő Főtiszt. (Sajgó) Benedek főapát a szentély alapfalának közepén, annak nyugati végében elhelyezte az új templom alapkövét, mely a szentek ereklyéit tartalmazza. Jelen voltak: Emilián atya, a hely kormányzója valamint Kolumbán és Tibor atyák. A Főtiszt. főapát úr még aznap, ebéd után segítőivel együtt visszatért Szentmártonba. — Ez a napló-részlet figyelmet érdemel: minden alapkőletétel szimbolikus cselekedet. A szentek ereklyéit rejtették az alapkőbe, a szentély alapfalába. Sajghó Benedek templomépítető főapát ezzel tanít bennünket: a vértanuk örökösei vagyunk, legyünk a halálig hűséges tanítványok.

A mai napig, mikor a püspökök oltárt szentelnek, egy vértanu ereklyét helyeznek az oltár menzájába. A bakonybéli templom mindhárom oltárának menzájába helyeztek el ereklyéket, ezzel a szimbólummal mintegy egybekapcsolták a templomot a katakombákkal, a vértanuk sírjaival, ahol őseink titokban mutatták be a legszentebb áldozatot.

A szakrális tér fogalma

A keresztény templom, mint épített szakrális tér, zárt és egyben nyitott, azaz a belső tér szerves kapcsolatban áll a kozmosszal, a teremtett világgal. Amiként a templom belső terében imádkozónak szerves kapcsolata van azzal a világgal, amelyből a templomba érkezett. Így a bakonybéli templomnak is van egy külső és egy belső tere. A templom külső tere az évszázadok folyamán markánsan megváltozott, a 18. század közepén ugyanis négyzetes várfal vette körül a templomot, amit Guzmics Izidor apát az 1830-as években lebontatott. Erről a várfallal körülvett monostorról és templomról két korabeli festmény maradt ránk. Az egyik a bakonybéli templom Szent Maurícusz Oltárának nagyméretű festménye, ahol az újonnan épült monostort és templomot Szent István és Boldog Gizella felajánlja Szent Maurícusznak és vértanútársainak. A másik kisebb méretű festmény a Győri Bencés Rendház refektóriumában látható, melynek a témája, kompozíciója csaknem azonos a Pollinger Ignác pápai festőművész által készített Szent Marícusz tiszteletére szentelt bakonybéli oltárképpel.

Feltűnő, hogy a barokk templom nem magaslatra épült. Háromszáz éve, eddigi ismereteink szerint tudatosan, a középkori romokra, a megszentelt helyre akartak ráépülni. A Magas-Bakony legszebb völgyét hegyek koszorúzzák, mégis őseink 1000 éve — ismeretlen okok miatt — völgybe építették fel a monostort és a templomot.

A legtöbb templom küszöbéig lépcsők vezetnek, az építetők ezzel érzékeltetik, hogy a templom kimagaslik, megkülönböztetett helye van életünkben. Ezzel az általános gyakorlattal szemben feltűnő, hogy a bakonybéli templom küszöbe azonos szinten van a külső járósínttel. Ez a szintbeli azonosság az 1938-ban készült fotók szerint már akkor megvolt. Napjainkban a térszintek tehát nem különülnek el, nincs hierarchikus viszonyban a külső és a belső. Meglepő továbbá az a tény is, hogy a szentély és a templomhajó között sincs még egy lépcsőfoknyi különbség sem, igaz a templom főoltárához két lépcsőfokon lehet feljutni. Hogy két és fél évszázada a térszintek jobban elkülönültek, azt egyelőre csak feltételezzük.

A szakrális tér egyszerre zárt és nyitott, úgy rejti el a betérőt, hogy képes legyen kint, a külvilágban létezni. A mesterségesen kiképzett tér akkor nevezhető szakrális térnek, ha az építész — sajátos eszközökkel — képes megteremti a kapcsolatot a külső és a belső világ között, a teremtmény s a Teremtő között és az önmagával meghasonlott emberen belül képes egységet, békét teremteni. A szakrális tér a kommunikáció, a communio helye, amely fokozatosan megtisztít és átformál: a Szenttel való találkozás egybeforrasztja mindazt, ami a bűn következtében széttöredeztek.

A templom szakrális tér, melyben a Szent nevében gyűlhetünk egybe és rendkívüli erővel tapasztalhatjuk meg Isten szentségét. Itt mutatjuk be a szent áldozatot, itt részesedünk a Teremtő ajándékaiban. Az épített szakrális tér fogalma mellett meg kell különböztetnünk a természetes szakrális tér fogalmát, mely a nem emberkéz formálta, azaz a természetben található szent tereket jelöli, vö.: barlangok, szent ligetek.

Iniciáció: bevezetés a Szentek Szentjébe

A szakrális tér iniciációs tér, a beavatás tere, mivel a templomba belépő ember a misztérium részese lehet. A beavatást közvetve az építész és közvetlenül a Szent Liturgiát vezető pap irányítja. Ők a kalauzok, akik segítenek a helyes önértelmezésben, az íráskor és az összekuszálódott emberi viszonyok értelmezésében, végső soron imádkozni tanítanak.

Látóhatárunk a bűn következtében beszűkül, és elveszítjük szemünk előtt a Szentlelket. Jézus Krisztus tanítása szerint a Szentlélek minden dologra megtanít bennünket. Szent Pál szerint Ő az, aki kimondhatatlan sóhajokkal imádkozik bennünk. Általa — fokozatosan — úgy láthatjuk önmagunkat, felebarátainkat, ahogy egyedül Isten lát bennünket.

A barokk szakrális térszemlélet

Horizontális és vertikális mozgás — A római katolikus barokk templomok alaprajza többnyire hosszhasas elrendezésű, ezt a mintát követi a bakonybéli barokk templom építője is. Az épület belső kialakítása is meglehetősen egyszerű.

A templom keleti kapuján belépő ember egy meglehetősen sötét előcsarnokban találja magát, melyből balra egy utólagosan kiképzett csigalépcsőn a karzatra is feljuthatunk. Jobbra, a torony alsó szintjében kis kápolna található. Az oldalfalakra és a két oszlopkötegre terhelődő karzat keresztboltozatai után kitágul a tér: tekintetünk előre a jóval világosabb templomhajó és a szentély felé irányul. A templom egyhajós, hosszhasas szerkezete, továbbá a templomhajó és a szentély belső terének impozáns belmagassága is ezt a horizontális, majd vertikális dinamikát fokozza. A barokk szakrális terek belmagassága a szükséges légtér megteremtésén túl a térnek szimbolikus jelentést is kölcsönöz: mindaz, aki bent van, noha a kozmikus

térből mesterséges térbe lépett, mégis tágas térben találja magát. Mikor a tágas teret érzékeljük, fölfelé tekintünk.

Architektúra – „A templom hajóját négy csehsüveg boltozat fedi, amelyek nagyon egyszerű párkányzattal koronázott pilasztereken nyugszanak. A pilaszterek ritmusát csak a szentélyt leválasztó diadalív fala bontja meg. Az egyenes záródású szentély a hajóval azonos magasságú és szélességű, s boltozása is egyezik vele.” (TERDIK Szilveszter, in.: A Béli Szent Maurícius Monostor Története, 2002.)

A ritmikusan ismétlődő ún. csehboltozatok fokozatosan a szentély felé terelik tekintetünket, tekintetünket pedig lépteink követik. A diadalív előtt, ahol egykor a szentélyt a hajótól elválasztó, más szempontból épp összekapcsoló ún. áldozatórács volt, megállunk. Az áldozatot bemutató pap és az oltárnál szolgáló ministránsok léphetnek a szentélybe.

A Szent Liturgiát vezető pap a prefáció kezdetén így szólít meg bennünket: „*Emeljük föl szívünket!* – Erre válaszoljuk: *Fölemeltük az Úrhoz.*” Tehát van a szakrális térnek egy olyan tartománya, ahová csak a szívünkkel tudunk belépni. A szív tisztaságáért folytatott küzdelem célja épp abban áll, hogy erre a fölemeltetésre, a színről színre való látásra alkalmasak, készek legyünk. Hisz egyedül szívével lát tisztán az ember. A térbeli utazás, a szakrális térben való elmozdulás szervei: a láb, a szem és a szív. És a fül, hisz meghallani és megcselekedni mindazt, amire felszólít az iníciátor, nem könnyű: *Emeljük föl szívünket...*

Ha fölemeljük a szemünket láthatjuk, hogy a párkányzat a falon és a főoltáron azonos magasságban van. Ez az egybeesés, azonosság azért is érdemel figyelmet, mivel a főoltár mögött egy befalazott ablaknyílás van, mely arra utal, hogy a főoltár építészeti tervei utólagosan készülhettek. A főoltár 1758-ban készült, négy évvel a templom felszentelése után. 1758-ban Pollinger Ignác és a pápai fafaragó műhely, akik a Szent Maurícius Oltárt tervezték és kivitelezték, nem építették be a kompozícióba a nyugati falon kialakított ablakot, ill. a külső fényt, de az oszlopfők szintjének meghatározásakor igazodtak a már megépített templom architekturájához. A párkányzat, az oszlopfők szintje a falon és a főoltáron azonos magasságban van. És ez, mint látni fogjuk, nem esetleges.

A fénymisztika – A barokk templom északi falán négy, déli falán kettő plussz egy (*a harmadik az oratórium ablaka*), a keleti és a nyugati falán egy-egy ablaknyílás található (*a nyugati ablakot lefalazták, feltehetően a Szent Maurícius Oltár védelme miatt*). A barokk templomokban, összevetve a középkori templomokkal, sokkal több és nagyobb méretű ablakot találunk. A természetes és bőséges fény szükséges, hogy minden jól látható legyen – a vizualitás hangsúlyozása a barokk kor jellemzője. Ezzel szemben a román kori keresztény templomokba a természetes fényből kevesebbet bocsátottak be, ennek részben technikai, részben szimbolikus magyarázata van. A templomok északi oldalán a legritkábban nyitottak ablakokat. A hideg északi szélről való védekezés mellett a szimbolikus szemlélet is megerősítette ezt a gyakorlatot, ugyanis Észak a gonosz hatalmak tartománya. A templomban a szemmel nem látható és füllel nem hallható Istennel találkozhatunk. Az építőmesterek a megismerést, a szív fölemelését a fény-árnyék viszonyok gondos meghatározása, jobb szó híján a félhomály, a misztikus fény megteremtése révén segítették. Hogyan teremthetünk kapcsolatot a rejtőzködő Istennel? Erre a kérdésre, mint látjuk, a barokk építőmester merőben más választ adott, mint a középkori ember.

Ikonográfiai program

Ismereteink szerint a barokk templomot nem festették ki a 18. században. Sárkány Miklós apátúr festette ki 1855-ben, vélhetően a jubileum is ösztönözte, a béli templomot, s a mennyezetekre freskókat is készítettett, melyeket az 1970-es években Koller Keve atya meszeltetett le.

A barokk templomok képrendjét, ikonográfiai programját írott és íratlan kánonok szabályozták, amint azt a zirci bazilika, a győri bencés templom vagy a tihanyi apátsági templom mennyezeti freskóin is tanulmányozhatjuk. A boltozaton, a párkányzat felett a Mennyei Jeruzsálem, a megdicsőült Egyház képeit ábrázolták, a párkányzat alatt pedig a küzdő Egyház képeit. Tehát a párkányzat alatti képek tematikája különbözik a párkányzat fölötti képek tematikájától, a két szint együtt alkot egy egészet, egységes ikonográfiai programot. Vizsgáljuk meg e szempontból a főoltár, a Szent Maurícius Oltárkép kompozícióját! A fönti és a lenti világ, a párkányzat fölötti és az alatti két kép árnyalt viszonyát tükrözik az alábbi szerkezetek:

- A fő képen a királyi pár és a megajándékozott szentek gesztusai, tehát minden szereplő kézmozdulata fölfelé irányul, vö.: ha egyik ember a másiknak ajándékot ad, akkor egymásra néznek, itt azonban más kommunikációra utalnak a gesztusok.
- Drapériák színe, vö.: Boldog Gizella, Szent Maurícius és a megdicsőült Fiú Isten testét a vörös drapéria borítja
- Mindkét képen háromszögbe komponálja a festő a fő alakokat, vö.: a párkányzat fölötti kép a mennybe fölvetett Szűz Máriát ábrázolja, amint a Szentháromság koronát helyez a fejére, a párkányzat alatti képen az egyenlőoldalú háromszög három csúcsában a Szent István, Boldog Gizella és Szent Maurícius alakja látható. Egyetlen eltérés: a két háromszög csúcsával egymásra van tájolva.
- Az alsó háromszög felső csúcsában egy férfi szent, a felső háromszög alsó csúcsában egy női szent alakja látható.

- Az oltárkép geometriai középpontjában Szent Maurícius áll, a főoltár teológiai középpontjában azonban a Szentháromság látható.

A szimmetriák, a variánsok arra utalnak, hogy egymást kiegészítő (komplementer) viszonyban van a két kép. Hogy mit állít, mit üzen Pollinger Ignác kortársainak, s napjaink templomlátogatóinak? A pápai festőművész a 18. század közepén, a rekatolizálás korában feltehető a helyes istentisztelet lényegét szemlélteti: a szentekben a nem látható Isten válik láthatóvá. A szentek nem rendkívüli teljesítményekre képes emberek, hanem a Szentlélek transzparensái, akár férfiak, akár nők születtek. Pollinger Ignác szótlán, képekben adott tanítása: Szent Maurícius és vértanútársai, a béli monostor és egyházközség patrónusai szelíd emberek voltak, akik az erőszak idején Jézus szavaiba kapaszkodtak, s nem támadtak az őket gyilkoló római katonákra, vö.: *Boldogok a szelídek, mert ők öröklik a földet.* (Máté 5,5)

A templom fölszentelése

Részlet Pirnecker Emilián, bakonybéli kormányzó perjel naplójából

1753. szeptember 23. — Szent Mauríciusznak és vértanútársainak ünnepét ültük. Magyar nyelven Tisztelendő Jankovics Márton atya, Szent Márton monostorának alperjele tartott beszédet a még ki nem takarított új templomban. Németül Tiszt. Engelbert atya hirdetett ígét. Körmenetben érkeztek Kajárról, Koppányból, Ugodról. A zirci és olaszfalusi hívek menetét a zirci monostorba való Tiszt. Tádé atya vezette. Körmenet érkezett Porváról is.

1754. július — Főtiszt. (Sajgó) Benedek főapát úr Szent Márton monostorából Tiszt. András atya és jómagam társaságában július 30-án délután 5 óra tájban érkezett, hogy új templomunkat felszentelje. Másnap, Szent Ignác ünnepén pedig jelenlétünkben felszentelte a templomot (jelen lévők: Emilián kormányzó perjel atya, Bálint és András atyák valamint Krisán Tamás világi pap, akinek itt lakását a Főtiszt. főapát úr engedélyezte.) Augusztus elsején pedig a fent említett Főtiszt. főapát úr déli 12 óra után kíséreléssel együtt útnak indult Szent Márton monostorába.

1754. november — A hónap 7. napján két harangot húztak fel a toronyba, az egyik valamivel több, mint 600 libra súlyú, a másik meghaladja a 200 librát. A harmadik harang december 17-én érkezett, a súlya 400 libra.

(A naplórészleteket fordította: Baán Izsák)

Vásárhelyi Anzelm

6. Indoklás az értéktárba történő felvétel mellett

A Szent Benedek–Rend által épített templom a rendi szabályokat és az egyházközség igényeit egyaránt figyelembe vevő, a település környékén egyedülálló épület, amely 270 éve szolgálja Bakonybél lakóit, s a településünkre látogató embereket.

7. A nemzeti értékkel kapcsolatos információt megjelenítő források listája (bibliográfia, honlapok, multimédiás források)

Vásárhelyi Anzelm: Isten házában, közösségben. Bencés monostor ezer éve Bakonybélben, Séd Nyomda Kft, 2013.

Kiss Szerafin: A bakonybéli apátság, Keresztény nemzeti Nyomdavállalat R.-T, Pápa, 1925.

Veress D. Csaba: Bakonybél története, Viza Kiadó, Veszprém, 2000.

<https://epiteszforum.hu/az-legyen-aminek-a-neve-mondja--a-bakonybeli-bences-monostor-rekonstrukcioja>

8. A nemzeti érték hivatalos weboldalának címe:

<https://bakonybel-monostor.hu/tortenet/>

III.

MELLÉKLETEK

1. Az értéktárba felvételre javasolt nemzeti érték fényképe vagy audiovizuális-dokumentációja

2. A Htv. 1. § (1) bekezdés j) pontjának való megfelelést valószínűsítő dokumentumok, támogató és ajánló levelek

3. A javaslatához csatolt saját készítésű fényképek és filmek felhasználására vonatkozó hozzájáruló nyilatkozat